Литература

Махмутов, М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории/ М.И. Махмутов. – М.: Педагогика. 1975. – 370 с.

Ситаров, В.А. Дидактика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А.Сластенина. 2-е изд., стереотип/ В.А. Ситаров. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с.

Шайхуллин, Т.А. Лингвокультурологический аспект проблемного обучения арабскому языку / Т.А. Шайхуллин. – Казань: ТГГПУ, 2009. – 214 с.

Шакирова, А. А. Аудирование. Как и почему? / А.А. Шакирова, Е.В. Золотарева // Человек. Язык. Культура: Тезисы докладов научно-теоретического семинара. – Уфа, 1996. – С. 203-208.

Насибуллова Гузәл Ришатовна

Казанский (Приволжский) федеральный университет, Казань

ШИГЪРИ ТӘРҖЕМӘЛӘРНЕ ЧИТ ТЕЛ ӨЙРӘНҮДӘ КУЛЛАНУ

В статье рассматриваются особенности перевода татарской поэзии на английский язык и использование их при изучении иностранного языка. На основе сборника Г.Тукая «Волшебные странички» делается попытка выявить основных трудностей перевода поэзии.

Ключевые слова: *поэзия, стихотворение, перевод, язык.*

The article considers the peculiarities of translating Tatar poetry into English and using them in learning foreign languages. The author is trying to identify the main difficulties of translation of poetry based on the collection «Magic pages» by G. Tukay.

Key words: *poetry, poem, translation, language.*

Халыклар арасында бәйләнеш булдыруда, халыкның тарихын, мәдәниятен, көнкүрешен, сәнгати казанышларын аның әдәбиятын танытуда тәрҗемә әсәрләр зур роль уйный. Татар халкының киңкырлы әдәбияты күбесенчә рус теленә, бик аз күләмдә башка телләргә тәрҗемә ителгән. Бик күп халыкларның үзара аралашу теле булган инглиз теленә дә тәрҗемә үрнәкләр бик аз. Бу җәһәттән бөек шагыйребез Габдулла Тукай иҗаты искәрмәдер. Шагыйрьнең бик күп әсәрләре инглиз теленә тәрҗемә ителгән, кайбер шигырьләренең берничә тәрҗемәсе дә бар. Әлеге тәрҗемәләр бер яктан татар телен чит тел буларак өйрәнүчеләр өчен тел, татар халкы мәдәнияте, көнкүреше белән танышу өчен ярдәмлек булып торса, икенче яктан инглиз телен үзләштерүчеләр өчен дә әһәмияткә ия.

Поэтик әсәр тәрҗемәсе – әдәби тәрҗеменең аеруча үзенчәлекле төре. «Шигырьне тәрҗемә итү, беренче чиратта, аның үзенчәлекләренә бәйле. Шигъри әсәр теленең авазлары билгеле бер тәртипкә китерелгән, поэзиядә бер генә сүз дә очраклы түгел. Шигырьдәге һәрбер лексик берәмлек шагыйрь өчен поэтик тема, сәнгати тәэсир итүнең үзенчәлекле алымы булырга

мөмкин» [Науменко, 2012: 148]. Г. Тукайның әдәби мирасын башка халыкларга җиткерүдә журналист, шагыйрь, тәрҗемәче Равил Бохараев зур хезмәт башкарды. «Тылсымлы сәхифәләр» җыентыгында Г. Тукайның шигырьләр татар, рус, инглиз телендә бирелгән. Әлеге җыентыкның тагын бер үзенчәлеге – бу шигырьләр буенча «Татармультфильм» оешмасы тарафыннан балалар өчен өч телдә мультфильмнар да эшләнелгән. Тупланмадагы шигырьләрне инглиз теленә Илл Генн, Равил Бохараев һәм Азат Ганиев тәрҗемә иткән. Визуаль технологияләр чит телне үзләштерүдә зур роль башкара. Мультфильмнарның өч телдә булуы эчтәлекне аңлау, сүзләрне үзләштерү процессын җиңеләйтә. Г. Тукай әсәрләре шулай ук тел өйрәнүчене татар халкы тарихы, көнкүреше белән таныштыруда да зур ярдәмлек булып тора.

Шигъри әсәрне тәрҗемә итү – катлаулы процесс. Биредә тәрҗемәче алдына милли үзенчәлекне саклап калу, әсәр язылган чор рухын дөрес чагылдыру, төгәллек һәм тәрҗемәнең матурлыгы арасында сайлау кебек кыенлыклар белән очраша.

Поэзиягә шигырь төзелеше законнарына нигезләнгән билгеле бер ритм хас. Шигырь интонациясенә музыкальлек хас, ләкин шигырьнең музыкасы гадәти музыкадан нык аерыла. Шигырьнең музыкасы авазлар яңгырашыннан гына тумый, ул авазлар һәм мәгънәнең бердәмлегеннән барлыкка килә. Шигъри әсәрдә синтаксик конструкцияләр дә поэтик максатка хезмәт итә. Г. Тукай шигърияте́ндә әлеге алым аша сәнгати югарылыкка ирешү аеруча чагылыш таба. Аның әсәрләре музыкаль, эчке ритмга ия. Татар һәм инглиз телләре синтаксисы бер-берсеннән бик нык аерыла. Шуңа күрә күп тәрҗемәләрдә җөмлә төзелешләре аша белдерелгән эчке ритм сакланып калмаган. Мәсәлән, Г. Тукайның «Иртә» шигырен алыйк: *Иртә. Дөнья җанлана / Мәшрикъ ягы аллана; / Кояш чыгып, нурлары / Төшеп җиргә ялгана.*

Шагыйрьнең бу шигырендә атау җөмләләр, составында җыйнак гади җөмләләр булган тезмә кушма җөмләләрдән тора. Шулай ук әсәрдә сүзләрне кире тәртиптә бирү, инверсия куллану да еш очрый. «Иртә» шигыренең музыкальлеген охшаш авазларның кабатлануы да тәэмин итә. Шигырьдә [р], [н], [л] авазларының еш кабатлануы, әйтелеш ягыннан охшаш сүзләрнең санап кителүе аны эчке ритмга сала. Инглиз телендәге вариантта әлеге җыйнаклык, төзеклек, музыкальлек сакланып калмаган. *At dawn the world awakens, and / The East inflames and goes red, / The Sun comes out and its beams / Fall down to warm up the land.*

Биредә «Иртә.» җөмләсе инглиз теле вариантында төшерелеп калдырыла. Аның мәгънәсе алдагы җөмләдә ‘at dawn’ гыйбарәсе белән белдерелә. Бу очракта тәрҗемәче шагыйрьнең фикерен төгәллек кертеп тәрҗемә итә – «dawn» сүзе инглиз телендә кояш чыгуны аңлата.

Югарыда әйтеп үтелгәнчә, әсәр язылган вакытны башка телдә чагылдыру тәрҗемәче өчен төп проблемаларның берсе булып тора. Билгеле

бер чорның теле тарихи һәм иҗтимагый вәзгыятьне чагылдыра. Чынлап та, вакыт факторы әсәрнең төп тукымасын тәшкил итә һәм ул тәрҗемәдә сакланырга тиеш. Биредә тәрҗемәчегә заман укучысы ихтыяҗларын да канәгатьләндерергә туры килә. Ләкин бу аның тәрҗемәсе «заманчалашырга» тиеш дигән сүз түгел. Шул ук вакытта ул укучы шул чор рухын тоярлык атмосфера тудырырга тиеш. Дөрес, Г. Тукай шигърияте бүгенге заман укучысы өчен дә актуаль яңгырый. Шул ук вакытта шагыйрьнең теле, сүз-сурәте үзе яшәгән чорга алып кайта. Аның әсәрләрендә архаик сүзләр, формалар, җөмлә төзелешләре, XX гасыр башында киң кулланылышта булган гарәп-фарсы алынмалары еш очрый. «Тылсымлы сәхифәләр» җыентыгына тупланган тәрҗемәләрдә архаизмнар күп очракта гадиләштерелеп, хәзерге заман укучысына яраклаштырылып бирелә. Күрәсең, тәрҗемәче шигырьләрнең балаларга юнәлтелгәнлеген дә истә тоткандыр. Мәсәлән, «Сөткә төшкән тычкан» шигырендә «ит гайрәт, сөбат» инглиз теленә «don't forget your goul» дип тәрҗемә ителә. Әлеге гыйбарә инглиз теленнән тәрҗемә иткәндә «максатыңны онытма» дигәнне аңлата. «И карендәш!» эндәш сүзе «My dearest one!» дип бирелә. Карендәш дип татарларда туганга, бер милләттән булган кешегә эндәшәләр. Тәрҗемәче аны гадиләштереп «My dearest one!» – «Минем якын кешем!» дип бирә.

Ике телне берничек тә тәңгәлләштереп булмый. Һәр сүзнең, гыйбарәнең, төшенчәнең төп-төгәл эквивалентын тәрҗемә телдә туры китерү мөмкин түгел. Шуңа күрә тәрҗемә процессында югары камиллеккә ирешү өчен тәрҗемәче төрле лексик һәм грамматик чаралар куллана. Г. Тукай шигырьләре тәрҗемәләрендә төрле лексик трансформацияләр кулланылган. Тәрҗемәчеләр күп очракта конкретлаштыру, өстәлмәләр кертү алымнарын файдаланалар. Мәсәлән, «Иртә» шигырендәге «букчалары артында» дигән сүзтезмәне тәрҗемәче инглиз телендә тулыландырып «full schoolbags», ягъни тулы букчалары дип бирә. *Шушы вакыт балалар / Мәктәп таба баралар;* инглиз телендә: *And children in the morning chill / Are off to school after the meal.* Г. Тукайны әлеге шигырь юллары инглиз телендә балалар иртән мәктәпкә иртәнге аштан соң баралар мәгънәсендә бирелә. Тәрҗемәче эчтәлекне бирү һәм рифма булдыру өчен үзеннән бик күп өстәлмәләр кертә. Бу алым аңа инглиз телендә камил шигырь тудыру өчен ярдәм итсә дә, чыганак тексттан ераклаштыра. Әлеге үзенчәлек «Бала белән күбәләк» шигырендә дә чагылыш таба. Инглиз телендә «Күбәләк» «Tiny little Butterfly» дип бирелә, ягъни бик кечкенә күбәләк дигәнне аңлата. Әлеге үзенчәлекләр тел өйрәнүче өчен кыенлыклар тудырырга, ялгыш үзләштерүгә сәбәпче булырга мөмкин.

Тәрҗемәләр процессында конкретлаштыру алымы еш кулланыла. Мәсәлән, «Күп очып, армыйсың син ничек?» инглиз теленә «Flying since the crack of dawn» (иртә таңнан бирле очып) дип тәрҗемә ителә.

Метафораларны тәрҗемә итү дә тәрҗемәчедән зур осталык, ике телне дә камил белүне таләп итә. Мәсәлән, Г. Тукайның «Сөткә төшкән тычкан»

шигырендә «идән асты кошы – тычкан» инглиз теленә «a little caged mouse» дип тәрҗемә ителгән. Әлеге гыйбарә читлектәге тычкан дигән мәгънәне аңлата. Г. Тукайда тычкан, киресенчә, ирекле җанвар кебек күзаллана. Кайбер очракта тәрҗемәче, киресенчә, инглиз теленә генә хас булган метафора куллана. Мәсәлән, «Иртә» шигырендә «Көтү-көтү менмәктә күккә җитез кошлар да» инглиз телендә «The birds in flock into the sky take wing for the Almighty's sake» дип тәрҗемә ителә. «For the Almighty's sake» дигән гыйбарә Аллаһы тәгалә янына (катына) дигәнне аңлата.

Һәрбер тәрҗемә югалтуга барып тоташа, әлеге югалту я формага, я эчтәлеккә тәэсир итмичә калмый. Г. Тукай шигырьләренең инглиз теленә тәрҗемәләреннән күренгәнчә, эчтәлек саклап калынган, күп очракта чит ил укучысы өчен аның тулыландырылуы да күзәтелә. Әлеге тәрҗемәләр Г. Тукайның киңкырлы һәм бай иҗаты белән чит ил укучысына да танышырга мөмкинлек бирә. Әлеге шигъри тәрҗемәләр тел өйрәнү процессын кызыклы итә, татар халкы тарихы, мәдәнияте, көнкүреше белән танышуда зур роль уйный. Шул ук вакытта татар укучысы өчен чит телне эчтәлеге таныш текст аша өйрәнү бер яктан үзләштерүне җиңеләйтсә, икенче яктан сүзләрне туры китерү, шигырьне яттан белү кыенлыклар да тудыра.

Әдәбият

1. Науменко О.В. Особенности и трудности перевода поэзии / О.В Науменко // Сборник статей «Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода» – Н.Новгород: Альба – 2012. – С. 147-151.
2. Тукай Г. Тылсымлы сәхифәләр / Г. Тукай. – Казан: Промполиграф, 2011, – 41 б.
3. Тукай Г. Әсәрләр: 5 томда / Г. Тукай. – I т. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1985.

Нәбиуллина Гүзәл Әмировна
Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан
Гарипова Ләйлә Шамиловна
ТР ФА нең Г. Ибраһимов ис. Тел, әдәбият һәм сәнгать институты, Казан

ФОЛЬКЛОР ӘСӘРЛӘРЕНДӘ ХӘЛ ФИГЫЛЬНЕҢ АРХАИК ФОРМАЛАРЫ

В татарском литературном языке система деепричастных форм характеризуется общими для тюркских языков признаками. Формы деепричастия получили довольно широкое распространение в языке татарского фольклора и сыграли исключительно позитивную роль в развитии грамматической системы. Следует отметить, что формы деепричастия языка фольклора обнаруживают близость с диалектами татарского языка.

Ключевые слова: *фольклор, язык фольклора, глагол, деепричастие.*